

HIVATÁSOS CSALÁDANYÁK ÉLETTÉMÁI

Irmgard Schroll-Decker
Universität Regensburg, Lehrstuhl Pädagogik I

„Újrakezdés 35 fölött”: motivációs és orientációs tanfolyam

A Freiburgi modelltervezet

A Német Nőszövetség „Újrakezdés 35 fölött” című motivációs és orientációs tanfolyamról szóló jelentése 1983 óta áll a nyilvánosság rendelkezésére.¹ A tanfolyam alapjául szolgáló elképzelés az elsők közé tartozik azon – már létjogosultságot nyert, a nők képzési- és munkaerőpiaci helyzetének javítását célzó – programok² között, amelyek olyan asszonyokat céloznak meg, akiket sokéves családi leköötöttségük vége felé jövőendő életük alakítása foglalkoztat. Az elmúlt közel 50 év során jelentősen megváltozott a nők élethelyzete, ami többek között ahhoz vezetett, hogy éppen ez a célcsoport, amely magát teljesen gyermekei gondozása és nevelése társadalmilag oly fontos feladatának szentelte, a „nyilvánosság szférájától” való sokévi távolmaradást követően növekvő számban munkába áll. A hivatásos anyák bizonytalanok abban, hogy mire képesek, hol tudják tapasztalataikat társadalmilag hasznosítani és hogy milyen lehetőségeik vannak.³ Mivel a nők ebben az életszakaszban gyakran bátortalanok és a szükséges információkban is hi-

¹ A jelentés időközben a 4. kiadásánál tart. Ministerium für Arbeit, Gesundheit, Familie und Sozialordnung (szerk.): Bericht über die Entwicklung, Durchführung und Ergebnisse des Freiburger Modells Neuer Start ab 35. Motivierungs- und Orientierungskurs für Frauen. Bericht und Lehrplan, 4. Auflage Stuttgart 1988 (Beiträge zur Frauenforschung und Frauenpolitik. Eine Schriftenreihe der Leitstelle für Frauenfragen).

² Hasonló célok: Niehuis, E. és Hasselhorn, M. (kiad.): Orientierungskurs für Frauen in der Lebensmitte, Frankfurt/M. 1986 (Berichte, Materialien, Planungshilfen der Pädagogischen Arbeitsstelle des Deutschen Volkshochschul-Verbandes), valamint Gensior, S. Hageman-White, C., Hohenberger, L. és Schicke: Frauen in der Lebensmitte. Weiterbildung zwischen Familie und Beruf, Pfaffenweiler 1990.

³ Ernst Prokop záróbeszámolója, „Programok hivatásos anyák segítésére, aktivizálására és továbbképzésére” számos utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy az önszolgálatnak már a családon belüli tevékenység ideje alatt megkezdendő aktivizálása a különböző családközei tanmühelyekben hogyan akadályozza meg a nők szakaszos kirekesztődését és ezáltal hogyan segíti „a nők életpaszatlatának és életalakításának folyamatos-ságát” (Prokop, 1991. 5. o.).

ányt szenvednek, az „Újrakezdés 35 fölött”⁴ célja, hogy egyénre szabott segítséget nyújtson a döntéshozatalban. Az egyes asszonyok segítése céljaik kiválasztásában kizárólag az egyéni igényekre és lehetőségekre irányul. A tanfolyam tervezete nem helyez előnybe egyetlen célkitűzést sem, hanem egyenrangú alternatívákként ismeri el a következő lehetőségeket:

- korábbi foglalkozáshoz való visszatérés,
- képzés vagy átképzés új tevékenység megkezdéséhez,
- speciális, foglalkozáshoz kötött továbbképzésen való részvétel,
- az általános képzettség intenziválása általános továbbképzéssel,
- társadalmilag hasznos tevékenység végzése társadalmi munkában,
- új hajlamok vagy meglévő érdeklődés felfedezése, illetve elmélyítése, valamint
- a családban maradás intenzív mérlegelése.

Különböző irányokban való ilyen nyitottsága miatt a tanfolyamnak figyelembe kell vennie a családanyák belső készségét arra, hogy saját helyzetüket megvizsgálják, és a rendelkezésre álló legjobb információkkal és ösztönzésekkel kell megszólítani őket lehetőség szerint sokrétűen (intellektuális, emocionális, szociális és kreatív téren egyaránt), úgy, hogy a résztvevők átfogó helyzetelemzés után reális utat találjanak. Ily módon az „Újrakezdés 35 fölött” hozzájárulhat ahhoz, hogy

- az asszonyok tudatosítsák igényeiket, elfogadják fejlődésüket és magukra találjanak,
- a középkorú asszonyok fizikai és pszichikai egészsége megmaradjon illetve stabilizálódjon,
- értelmes új feladatot találjanak, amely önmaguk és a társadalom számára is kiteljesedést jelent és egy új „életszakasz” vezet be számukra (Ministerium für Arbeit, Gesundheit, Familie und Sozialordnung, 1988. 5–12 o.).

A hivatásos anyák ilyen átalakulását elősegítendő elkészült egy tanterv, amely három szakterületre oszlik: (1) pedagógiai-pszichológiai, (2) zenei-kreatív és (3) munka- és közösségismereti tantárgyakra. A szakterületeken belüli egyes „tantárgyak” törzs- és választható anyagból állnak. A tanfolyamot legalább nyolc, de legfeljebb tíz tanítási hétre és két hét szakmai gyakorlatra tervezték. A *Freiburgi modell* idő- és tantárgybeli beosztása, valamint tanulmányi céljai, tartalma és módszerei csupán ajánlott irányelvek, nem kötelező érvényűek.

A Freiburgi modell starnbergi megvalósítása

Starnberg járásban 1990 óta évente kétszer indítják az „Újrakezdés 35 fölött” programot. A *Li Binder-Wehberg* vezette női tanácsapat az előzetes tapasztalatokat, valamint a személyes és helyi adottságokat figyelembe véve szervezésileg és tartalmilag módosított a modellnormák alapján működik (egy „Újrakezdés 35 fölött” tanfolyam lehetséges menetét mutatja be az 1. táblázat).

⁴ A program elnevezésében felbukkanó 35 éves korhatárt nem kell kizáró kritériumnak tekintenünk. Ha egy nő már korábban élete újratervezésébe kezd, nem utasítják el. A tapasztalatok szerint azonban kevés 35 év alatti nő vesz részt a programban.

1. táblázat. Az „Újrakezdés 35 fölött” tanfolyam starnbergi megvalósításának 1992-es tavasz/nyár programja

Tanf. napja	A hét napja	Dátum	Tantárgy
1	hétfő	III. 30.	Bevezetés
2	kedd	III. 31.	Bevezetés
3	szerda	IV. 01.	Gyakorlati pszichológia
4	csütörtök	IV. 03.	Szakmai orientáció
5	hétfő	IV. 06.	Testészlelés
6	kedd	IV. 07.	Tervezés/Testészlelés
7	szerda	IV. 08.	Gyakorlati pszichológia
8	csütörtök	IV. 09.	Szakmai orientáció
9	hétfő	IV. 27.	Szakmai orientáció
10	kedd	IV. 28.	Testészlelés
11	szerda	IV. 29.	Gyakorlati pszichológia
12	csütörtök	IV. 30.	Háztartásszervezés
13	hétfő	V. 04.	Testészlelés/Tervezés
14	kedd	V. 05.	Szakmai orientáció
15	szerda	V. 06.	Tervezés
16	csütörtök	V. 07.	Gyakorlati pszichológia
17	hétfő	V. 11.	Háztartásszervezés
18	kedd	V. 12.	Tervezés/Előadás
19	szerda	V. 13.	Gyakorlati pszichológia
20	csütörtök	V. 14.	Szakmai orientáció
21	hétfő	V. 18.	Félidei áttekintés
22	kedd	V. 19.	Szakmai orientáció
23	szerda	V. 20.	Tervezés
24	csütörtök	V. 21.	Gyakorlati pszichológia
25	hétfő	VI. 01.	Szakmai orientáció
26	kedd	VI. 02.	Szakmai orientáció
27	szerda	VI. 03.	Tervezés
28	csütörtök	VI. 04.	Gyakorlati pszichológia
29	hétfő	VII. 06.	A szakmai gyakorlat kiértékelése
30	kedd	VII. 07.	A szakmai gyakorlat kiértékelése
31	szerda	VII. 08.	Testészlelés
32	csütörtök	VII. 09.	Tervezés
33	hétfő	VII. 13.	Tervezés
34	kedd	VII. 14.	Gyakorlati pszichológia
35	szerda	VII. 15.	Szakmai orientáció
36	csütörtök	VII. 16.	Kitekintés

A tartalmakat az öt szakirányhoz – szakmai orientáció, gyakorlati pszichológia, tervezés, testészlelés, háztartásszervezés – rendelik hozzá, aholis az egyes „tantárgyak” csökkenő gyakorisággal képviseltetnek. A „tanítási órák” kilenc hétre (hétfőtől péntekig 8:30 – 12:00) oszlanak. A két hetes szakmai gyakorlatra a tanfolyam hetedik hete után kerül sor. Minden szakterületet egy egyetemen oktató tanár képvisel, aki maga is családanya.

Az „Újrakezdés 35 fölött” kezdete előtt a tanfolyam vezetője előzetes beszélgetést folytat minden egyes érdeklődővel, hogy amennyire csak lehet tisztázza „összeillik-e” a program és a résztvevő. Az eddig lebonyolított kurzusokra mindig több jelentkező volt, mint ahányat fel lehetett venni. A Bajor Állami Munka-, Család- és Népjóléti Minisztérium támogatásának köszönhetően a részvételi díjat 350 (1992-ig 300) márkás, szinten lehetett tartani, ami nem okozott nehézséget a családanyáknak.

A kutatási terv

A vizsgálat kérdésfeltevése

A freiburgi modelltervezet implikációiból kiindulva – mely szerint a hivatásos anyák a családra való mindenek feletti hosszasan koncentrálnak következtében „deorientáltak” annyiban, hogy a csökkenő családi kötelezettségeik miatt légüres tér kialakulásáról tartanak és pótlást keresnek, változtatásra törekszenek, vagy az elkövetkezendő életszakaszt újra akarják tervezni – a vizsgálatnak az volt a célja, hogy pontosítsa a következő aspektusokat:

- Milyen szociobiográfiai jegyek jellemzik a célcsoportot 10 évvel a modelltervezet megalkotása után (családpolitikai jelentőség)?
- Az élethelyzet milyen faktorai befolyásolják a hivatásos anyákat mértéken túl és hogyan lehet ezen segíteni (nő- és társadalmpolitikai jelentőség)?
- Miben áll a családanyák belső nyugtalansága, pszichés megterhelése és bizonytalansága (egészségpolitikai jelentőség)?
- Milyen általános és szakmai tanulmányi igényei vannak az asszonyoknak az elkövetkező életszakaszukat illetően, és hogyan lehet ezeknek megfelelni (munkaerőpiac- és oktatáspolitikai jelentőség)?
- Milyen potenciális képességeik és készségeik vannak az asszonyoknak és mely területeken hasznosítható ez a családot érintő szaktudás (munkaerőpiac-, társadalom- és egészségpolitikai jelentőség)?
- Mely módon lehet az asszonyok meglévő tartalékait (energiák és magatartási módok) mobilizálni saját maguk újraorientálására (pszichoszociális egészségmegőrzés)?
- Hogyan lehet az egyes családanyákat döntéshozatali folyamatukban személy- és helyzetspecifikusan optimálisan támogatni (társadalom- és oktatáspolitikai jelentőség)?

- Milyen impulzusok (tanácsadási- és képzési impulzusok) könnyíthetnék meg az átmenetet a családcentrikus életszakaszból a személycentrikusba, hogy a személyes, családi és az egészséget érintő krízishelyzeteket megelőzzük (egészség- és oktatáspolitikai jelentőség)?
- Milyen következtetések vonhatók le a következő generáció számára a mostani családanya-generáció problémafelvetéseiből és problémamegoldásaiból (társadalom- és családpolitikai jelentőség)?

Az eljárás

Jegyzőkönyvek tartalmi elemzése mint előtanulmány

Annak érdekében, hogy a motivációs és orientációs kurzus lefolyásának eseményeit a tényleges vizsgálat előtt pontosabban meg tudjuk határozni, a szerző előzetes beszélgetést folytatunk több tanárnővel, valamint a kiindulási feltételek és a kérdésfeltevés pontosítása céljából tartalmilag elemeztük a müncheni Női Érdekszövetség⁵ három „Újrakezdés 35 fölött” kurzusának (1984, 1985 és 1989/II) jegyzőkönyveit. A kurzus ezen – mindenkor szubjektív nyelvi formában reprezentált – dokumentációja alapján a tanulási- és képzési történéseknek hét kategóriáját állítjuk fel, melyek a tartalomelemzés mayringi (1983. 49. o.) folyamatmodelljét követve parafrázissal, redukálással, explikációval és strukturálással keletkeztek. A hét kategória a következő:

- Gondolatok és érzések új kifejezési formáinak megismerése és tapasztalása;
- Adatok információhordozókról, információs anyagokról és -lehetőségekről (információbörze) a további egyéni tevékenység számára és kölcsönös ösztönzéseként;
- A társalgási körök tematikus súlypontjai, referátumok, intézménylátogatások;
- Az asszonyok elvárásai magukkal mint csoporttagokkal és a kurzussal/kurzuscsoporttal szemben az „újrameghatározás” során;
- Követelmények és problémák, amelyeket az asszonyok a helyzetükkel kapcsolatban éreznek, illetve amelyekbe a kurzus során ütköznek;
- Az általános érzelmi állapotra és az „újraorientáció” során érzett alaphangulatra vonatkozó kijelentések;
- A kurzus során szóba került megküzdési kísérletek és az ehhez kapott segítség, valamint pozitív köztes eredmények;

Ezen előzetes vizsgálat során megerősödött a feltételezés, miszerint a családi életszakaszból a leválás és a kifelé orientálódás fázisába való átmenet – akármilyen legyen is az – a hivatásos anyáknál az érzelmi, kognitív, szociális és cselekvési egyensúly megbillenéséhez vezet. A helyzet megoldása magas követelményeket támaszt. Az „Újrakezdés 35 fölött” program segíthet ebben az élethelyzetben. A jegyzőkönyvelemzés után a következő pontosabb kijelentéseket lehet tenni:

⁵ A müncheni Női Érdekszövetség már 1981 óta rendszeresen évente kétszer-háromszor lebonyolítja az „Újrakezdés 35 fölött”-et. A női tanácsapat sokéves gyakorlati tapasztalattal rendelkezik. Konzultációs készségükért és a jegyzőkönyvek rendelkezésre bocsátásáért ezúton szeretne a szerző köszönetet mondani.

- A várt magasfokú bizonytalanság, perspektívatlanság, dezorientáltság és a homályos-határozatlan jövőkép valóban jelen van a családanyáknál.
- Az asszonyoknak magas igényeik vannak saját magukkal szemben, és úgy látják, hogy nagy követelményekkel állnak szemben (például a saját fejlődésüket és feladataik összeegyeztetéséé illetően). Új energiákat akarnak mozgósítani és (részben) véget akarnak vetni az addigi mindennapi rutinjuk.
- Pszichés nyomást és instabilitást éreznek, vagyis szubjektív megítélésük szerint a közérzetük rosszabbodik.
- Nagyfokú információéhséggel rendelkeznek mindennemű szakmai, nőket érintő, szociális és társadalmi munkát feltételező kibontakozási- és képzési lehetőség iránt.
- Az asszonyok rendkívül motiváltak valami „újba” való kezdésre, és nagyfokú érdeklődést tanúsítanak eziránt.
- Személyes fejlődésük szempontjából fontosnak tartják a családról való fokozatos leválást.
- Fontosak azok a tapasztalatok, amelyeket az azonos helyzetben lévő csoportja oszthat meg velük.
- Az együttlét és az eszmecsere sokuknak egyénre szóló ösztönzés, tudást és segítséget kínál.
- Biztonságot keresnek a „blamázs” elől, védett teret, ahol gyakorolhatnak és az új cselekvési módokat sajátíthatnak el.

A vizsgálat

1992 tavaszán-nyarán Starnbergben a korábbi kurzusok anyagainak elemzését egy éppen futó program vizsgálata követte. Mivel nem volt lehetőség reprezentatív minta vizsgálatára, illetve longitudinális vizsgálat lefolytatására, megpróbáltuk összefüggésbe hozni a hivatásos anyák élethelyzetére vonatkozó, a szociológiai és pedagógiai kutatásokból ismert adatokat a vizsgálati csoport specifikus jellemzőivel. Különösen a pillanatnyi élethelyzet megélésének és feldolgozásának egyedi minőségét megpróbáltuk megragadni, mert az asszonyok újraorientációja ebben érhető tetten és a célcsoportra irányuló képzési program ezt a pontot érinti.

Annak érdekében, hogy minél pontosabb meghatározást kapjunk a tanfolyam ideje alatt ennek az újraorientációs szakasznak a szubjektíven reprezentált megéléséről, a szóbeli és írásbeli kikérdezés, valamint a résztvevő megfigyelés kombinációját választottuk. Ezáltal lehetővé vált, hogy (írásos kikérdezéssel és megfigyeléssel) felfedezzük a kognitív reprezentációk, az úgynevezett „objektívált” adatok összefüggéseit, és a személyiség-specifikus tulajdonságok kiegészítő adatai alapján felismerjük a megélés, az érzékelés és a feldolgozás mintáit. A szociálstatistikai adatokat és az aktuális élethelyzetet vizsgáló kérdőívet a program kezdetén osztottuk ki.

Az első, a tanfolyam első heteiben végzett interjúban minden résztvevő felvázolta családjai helyzetét, beleértve a múltból jövő és/vagy a jövőbe nyúló terheit, valamint eddigi helyzetelemzését. Ehhez az élethelyzetet öt területre osztottuk (foglalkozás, szo-

ciális kapcsolatrendszer, szubjektív hogylét, anyagi lét, családi hétköznapiak). Ezekből a területekből erednek a nők eddigi életét jellemző, és az alapvető és radikális váltást motiváló témák. Az első interjúban az általános testi állapot vizsgálatára *Zerssen* (1976) nyomán a 'P-L' és a 'P-L' panasz-listák egy kombinációját, az általános pszichés hogylét meghatározására pedig 16 kijelentés kombinációját alkalmaztuk.

A második interjúban, amelyet a szakmai gyakorlat után fennmaradó két hétben végeztünk, a résztvevők meghatározhatták, hogy hol tart egyéni elemzésük az „önmeghatározáshoz” vezető úton, illetve kifejthették tanulási ösztönzéseiket, valamint konkretizálhatták a jövőre felvázolt terveiket és megfogalmazhatták az ehhez szükséges lépéseket.

Ezen kívül a szerző minden héten legalább egy, de többnyire két napon, három héten át pedig a teljes tanfolyamon részt vett.

Az interjúkat a szerző maga készítette egy előzőleg meghatározott vezérfonal alapján. Ezután transzkribálta és a fent ismertetett tartalomelemzési eljárás alapján kiértékelte őket. A legfontosabb eredményeket a következőkben ismertetjük.

A vizsgálat eredményei

Résztvevők

Az 1992 tavaszi/nyári „*Újrakezdés 35 fölött*” tanfolyamra 21 nő jelentkezett; az első napok után a létszám 18 állandó résztvevőre csökkent. A rendszeres és nagyrészt teljes számú jelenlét arra enged következtetni, hogy a nők szubjektív jelentőséget tulajdonítottak a részvételnek és többnyire csak saját vagy a gyermekeik betegsége esetén maradtak távol. A résztvevők túlnyomó részt Starnberg városból és járásból jöttek, átlagéletkoruk 44,7 év volt (36 éves volt a legfiatalabb és 53 a legidősebb). 14 férjzett, kettő özvegy, egy-egy pedig elvált vagy külön élő volt. 14 közülük a két keresztény vallás egyikéhez tartozott, három volt, nem vallásos egy pedig „vallások felett álló”.

Tíz nőnek volt kettő, ötnek három, kettőnek pedig egy gyermeke, egyiküknek nem volt⁶ gyermeke. A gyermekek átlagéletkora 14,8 év volt, a legfiatalabb 5, a legidősebb 26 éves. A legtöbb gyermek még a szülői háztartásban élt, így mindegyik asszonynak és állandó közvetlen nevelési-, illetve gondozási feladatokat kellett ellátnia. A családon belüli tevékenység átlagos időtartama 15,8 év volt, csak kevesen koncentráltak a családra kevesebb, mint 10 vagy több, mint 20 éve. Elenyésző volt azoknak a száma, akik már megpróbáltak házon kívüli tevékenységet találni; ők tartottak a munkaügyi hivataltól mint partnertől, vagy rossz tapasztalatokról számoltak be.

Az asszonyok kétharmada rendelkezett középfokú, illetve annál magasabb végzettséggel, egyharmaduk végzett csak általános-, illetve kereskedelmi iskolát. A magas isko-

⁶ A gyermektelen nő azért vehetett részt a tanfolyamon, mert kb. 10 évvel korábban egy súlyos közlekedési balesetben elvesztette házastársát és a még meg nem született gyermekét, és maga is súlyosan sérült. Amikor azonban hosszú felépülési idő után újra munkába állt, úgy döntött, hogy valami újba kezd és a helyzetét igyekszik tovább feldolgozni.

lai végzettségnek megfelelően több, mint kétharmaduk rendelkezett lezárt szakmai képzéssel, hárman voltak betanított munkások, a többiek pedig idő előtt megszakították a szakmai tanulmányaikat. A családi életszakasz ideje alatt a nőknek több, mint fele részt vett különböző felnőtteket képző intézmények, legtöbb esetben népfőiskolák általános, illetve szakmai rendezvényein is, főként a művészi, kreatív, nyelvi, egészségügyi és pszichológiai-pedagógiai területekre esnek. A megkérdezettek kb. fele mutatott jelentős társadalmi aktivitást. Többnyire a szülői képviselőben, szociális kezdeményezésekben és a szövetségek, pártok, egyesületek alaptevékenységében vettek részt. Hajlamosak voltak arra, hogy éppen a társadalmi tevékenységük megadásánál alábecsüljék annak jelentőségét, mert a sok „apró tevékenységet” helyzetükből adódóan magától értetődőnek tekintették (például egy játszóköri vagy a Montessori egyesületben stb. való munkát).¹⁵ megkérdezett tervezett az „Újrakezdes 35 fölött” kezdetén házon kívüli tevékenységet és csak egyetlen egy utasította azt el, a többieknek pedig nem volt határozott véleménye. A korábbi szakmába való visszatérést azonban 11-en utasították el. A nők nagyfokú bizonytalanságát az is jelzi, hogy ugyan több, mint 50%-uk egyértelmű kinyilvánította kívánságát, hogy meg akarja magát változtatni, de alig voltak elképzeléseik egy potenciális „új” tevékenység dimenzióiról, alig voltak információik az átképzésről és a továbbképzésről, és alig ismerték a szakmai gyakorlatra szóba jöhető lehetőségeket. Bár számításba vették a társadalmi munkát, mint lehetőséget, többségük mégis korlátozólag hozzáfűzte, hogy legszívesebben csak mellékesen vagy ideiglenesen szeretné csinálni, mert az eddigi gyakran kizárólagos társadalmi aktivitásuk alapján néha kihasználnak érezték magukat.

A résztvevők túlnyomó része a sajtóból, illetve ismerősök útján értesült az „Újrakezdes 35 fölött”-ről.⁷ Ez 15 alanynál megerősítette és újból felébresztette az újrorientáció iránt már meglévő igényt, nyolcnál kíváncsiságot keltett, ötnél pedig a (tovább)képzés iránti igényt keltette fel. A tanfolyamon való részvételt megbeszélték a partnereikkel és a gyerekeikkel, sőt a barátaikkal is, de az asszonyok fele mondta azt, hogy senkivel nem konzultált. Döntésükben többnyire megerősítették őket a partnerek, a gyerekek és a barátok. Elutasító érveket csak elszigetelten lehetett hallani.

Az orientációs és motivációs kurzuson, amelynek tartalmáról és lefolyásáról előzőleg keveset tudtak, a résztvevők élénk kíváncsiságot tanúsítottak az információ (17), a tapasztalatcsere (12) és a saját tapasztalás (12), valamint a csoportélmények (10) iránt. A részvételi okok a következőkben bemutatott (2. táblázat) polarizáltságából is látható, hogy a nők kíváncsiak arra, hogy mit kezdenek az életükkel, és készek az új feladatokra. Ennek elengedhetetlen feltétele a saját személyiségre és helyzetre való alapos reflektálás.

A 3. táblázatban közölt, a kurzussal szembeni súlyozott elvárások összhangban vannak a részvétel indokaival. Összefoglalva, segítségnek tekinthetjük azokat az információkat és csoportössztönzések segítségével történő keresés és döntéshozatal során.

⁷ A felismerés, hogy különböző társadalmi munkában végzett tevékenységekről elfeledkeztek, sok nőnek csak az interjú során vált világossá. Néhányan meglepetésüket fejezték ki úgynevezett „tisztelőbeli hivatalaik” gazdagságát végiggondolván.

Hivatásos családanyák élettémái

A férjek foglalkozását (többnyire felsőoktatásban dolgozók, illetve közép- és magas pozícióban lévő közalkalmazottak) figyelembe véve a férjzett nők szocioökonómiai státusza és lakáskörülményei jók. Az asszonyok kb. egyharmada azonban köztük mindegyiknél azok, akik különélnek, elváltak, vagy sorscsapásoktól sújtottak, illetve az idősebb anyák, akiknek felnőtt már gyermekeik, aktuális anyagi problémákkal küzdenek.

A megkérdezettek az elmúlt években jelentős mértékben foglalkoztak pszichológiai és pedagógiai kérdésekkel. A speciális témákhoz olvasott könyvek és látogatott rendezvények listája nagyon hosszú és sokszínű. A személyes és családi élménykör eseményei állnak a nőkhöz a legközelebb. Széleskörű szociális kompetenciáik – egyébként ez az egyetlen, amelyet a kérdezettek elismernek – indokolhatják azt, hogy a családanyák jövőbeni tevékenységi területüket és a szakmai gyakorlatot is, gyakran a szociális szférában látják.

2. táblázat. A kurzuson való részvétel okai

	fontos	nem fontos
pénzkeresés és újra munkába állás	8	6
kíváncsiság a kurzus iránt	12	3
nem teljes leterheltség otthon	10	5
társadalmi munkában végzendő tevékenység keresése	1	12
új kapcsolatok teremtése	10	4
valami újba kezdés	16	1
munkába állás	9	6
nyomottság érzése és új impulzus keresése	9	5
valamit tenni magamért	13	0
a családi problémák jobb megoldása	59	
elismerés és önbecsülés	10	3

3. táblázat. A kurzussal szembeni súlyozott elvárások

	erős	gyenge
tisztába jönni a jövőbeli lehetőségekkel	17	0
képességeket felfedezni	11	3
a gyerekekkel jobban kijönni	1	12
leépíteni az elszigeteltséget	6	8
megtalálni a munkábaállás lehetőségét	10	5
bátorságot meríteni a saját vélemény képviseléséhez	8	6
egészségesebb közérzet	1	12
a csoporton keresztül ösztönzéseket kapni	12	1
a partnerkapcsolat javítása	3	10
biztos fellépés	9	4
a koncentráció javítása	5	8
információ szak- és továbbképzésről	16	1
a szabadidő jobb alakítása	3	10
a háztartásszervezés javítása	5	8
saját magamat jobban megismerni	15	1

A kérdezettek hivatásos családanyai helyzetének jellemzői*Az „élettémák”*

Ahogy az az „élettémák” elnevezésből kiderül, a családanyák élettörténetének aspektusainál, igényeinél és egyedi oldalainak elemzésekor nem elszigetelt jelenségekről van szó, hanem ezeknek a témáknak hosszabb távú jelenlétéről és változásáról.

A „*Foglalkozás*” területén mindenekelőtt a családi életszakasz kezdetéhez kapcsolódóan a munkahely feladása, a munka világából való kiválás következtében a kapcsolatok szerkezetének, valamint a jövedelmi helyzetnek a megváltozása, a foglalkozás tartalmának szubjektív jelentősége és az általános, illetve szakmai továbbképzéshez való viszonyulás tematizálódtak. Ehhez kapcsolódtak az egykor végzett tevékenységhez való visszatérés melletti indokok, a saját öregkori ellátás javításához szükséges társadalombiztosítás-köteles tevékenység végzése melletti indokok és egy új tevékenységre való törekvés indokainak megvitatása. Verbalizálódtak a tevékenység módjáról (társadalmi, társadalombiztosítás-mentes, és köteles stb.) és dimenzióiról, valamint a szakmai gyakorlatról alkotott első elképzelések. A foglalkozási területen érzékelt nyomás mindenekelőtt a nem kielégítőnek talált iskolai-, szakmai-, kiegészítő- és továbbképzéssel, a kívánt foglalkozás és a pályaválasztás közti diszkrepanciával, a korábbi foglalkozással, az eddigi társadalmi munkában végzett tevékenységgel, valamint az öregkori ellátást illető bizonytalanságot is magába foglaló, a jövőre vonatkozó szakmai tervekkel állt kapcsolatban.

A „*Szociális kapcsolatrendszer*” élettémái az ismerősökkel és rokonokkal való kontaktust, a családon belüli kapcsolatokat (gyerek, társ), valamint egy bizalmas személy létét érintették. Megmutatkozott továbbá az asszonyok különböző társadalmi, szervezeti tagsága, valamint társadalmi aktivitása. További tartalmak vonatkoztak egy lehetséges gondozói tevékenység mérlegelésére és pszichoszociális intézmények igénybevételére. A megfogalmazott terhek a szülői-, rokoni-, családi-, baráti- és ismerettség körből, valamint a saját szociális kompetenciával való elégedetlenségből eredtek.

A szubjektív közérzet bemutatása – a harmadik életterület – az egészség szubjektív értékeléséből, a panaszlisták eredményeiből és az általános pszichés közérzet jellemzéséből állt össze. Igénybevétel mindenekelőtt a terhességgel, szüléssel, a változó korrallal, a testi- és lelki problémákkal kapcsolatban láttak az asszonyok.

A „*Család mindennapjai*” területén a családanyák hétköznapi nézőpontjáról volt szó, időbeli leterheltségükről, a gyermekfelügyeleti lehetőségek igénybevételéről, a tanfolyamon való részvétel és a családi kötelezettségek összeegyeztethetőségéről, valamint az úgynevezett családi munkát érintő szaktudásról. Ezen terület terhei nagyon sokrétűek és alapvetően a saját és a családi érdekek kiegyensúlyozott figyelembevétele körül csoportosulnak. Kísérőjelenségekként a nem kielégítően megszervezhető gyermekfelügyeleti lehetőségeket, a családanyák mindenre kiterjedő kompetenciáját és egyedüli felelősségét, a család követelő magatartását, a csekély időbeli rugalmasságot, a „láthatatlan” és figyelembe nem vett házimunka miatti elcsigázottságot nevezték meg.

Az „*Anyagiak*” területén az alanyok beszámoltak a családi jövedelem adminisztrációjáról, felosztásáról és impliciten utaltak a problématerületekre. Ezek egyrészt abban álltak, hogy a saját anyagi mozgásterük korlátozott és a pénzt a teljesítmény szimbolikus mértékegységének tekintik. Másfelől konkrét anyagi terheket jelentenek hozták fel a gyerekek oktatási- és eltartási költségei, az ingatlanok és hasonló vagyontárgyak fenntartási költségei. Megemlítették a tervezett válás esetek fellépő anyagi bizonytalanságot is.

A személyiségreleváns különbségek területén azt tematizáltuk, hogyan viszonyulnak a megkérdezettek a változáshoz, milyen időtartamra van szükségük és milyen személyes kívánságokat és célokat határoznak meg. Ezenkívül arra kértük az asszonyok, hogy

szubjektíven ítélik meg alapbeállítottságukat (optimista, pesszimista). A terheket családi-, személyes-, a szociális kompetenciát illető, valamint társadalmi aspektusok alá tudtuk besorolni. A családi összefüggésben a terhek túlnyomórészt a háztartással és a lakóterülettel, a gyerekekkel és a neveléssel voltak kapcsolatosak. A társadalmi szféra terheinek különböző, a kurzus során tematizált és személyre vonatkoztatott okai voltak. A szociális kompetenciát illetően mindenekelőtt a szociális kapcsolatokat, valamint a csoporthelyzetet nevezték meg. A legtöbb követelményt és terhet a személyes szférában látták: szóba került például az egyéni „szervezés” (önmenedzselés), a saját élettörténet kezelése, a lemondás- és áldozatkészség, a saját kibontakozás, a saját erők és tartalékok, a proszociális magatartás és érzelmi megrázkódtatás, valamint a saját testet, a saját kort és gyengeséget érintő gondolatok.

A tanfolyamon szerzett tapasztalatok és a tanulási impulzusok

A szubjektív látószögnek és a családanyai lét egyedi aspektusai érzékelésének keletkezésükben való bemutatása után (személy- és szituációelemzés) rákérdezhettünk a motivációs- és orientációs kurzus tartalmait által ösztönzött, a saját tervekbe integrált változtatási impulzusokra. A szakmai gyakorlatnak mint az „új” legközvetlenebb megélésének, amelyet a résztvevők célba vettek, amely konkrétan a szemük előtt lebegett stb., annyiban döntő fontosságot tulajdonítottak, amennyiben a saját jövőorientációjuk több tekintetben világossá vált:

- Megfelel a megcélzott terület az elvárásaimnak?
- Össze tudom egyeztetni a házon kívüli tevékenységet a családdal és a többi érdeklődésemmel?
- Meg fogom tudni oldani a kettős feladatot a megmaradó családi kötelezettségekkel? Melyik a lehető legjobb időpont a kezdésre?
- Milyen feladatokat tudok még teljesíteni? Tudom, hogy a képességeimet még használni fogom.
- Még tanulás- és fejlődőképes vagyok.

A következő összeállítás az egyéni eredmények és a szakmai gyakorlat értékelésének rövid formáját tartalmazza:

- Mit nyújtott a szakmai gyakorlat?
- Átfogó információs gyűjteményt készítettem saját érdekből:
 - ülések, ügyintézés vagy szervezés a nemzetközi szférában.
 - A felnőttoktatásba szeretnék bekapcsolódni, és ehhez tanulnom kell.
 - Nem maradok a Takarékpénztárnál, de nem létek ki az üzleti élet területéről.
 - További szakmai gyakorlatokon veszek részt. Ki kell próbálnom, hogy a kreatív úte az igazi, vagy mégis inkább valami mást csinálnék.
 - Ötleteket kaptam a saját önállóságomhoz.
 - Megtapasztalhattam saját magamat tanulói szerepben, motivációt kaptam és világossá vált vonzódásom a családterápiához.
 - Beteg emberek lelki problémáival szeretnék foglalkozni. (Kórházi lelkeségyszolgálat.)

- Ambivalenciát érzek a „rég” foglalkozásom és aközött, hogy a nyelv területén valami újba kezdjek: legjobban, ha még egy szakmai gyakorlatot végzek.
- Szívesen tanulnék logopédusnak, de hol van részidős képzés?
- Mindenképpen dolgozni akarok. Még nem tudom, hogy az idősgondozásban vagy az üzleti életben, vagy lenne a helyen más szakképesítést keressek.
- Engem nem az eladás és a profit, hanem az ügyfél javát szolgáló igazi tanácsadás, például banki szolgáltatások stb. érdekelnek.
- Tudom, hogy ismét dolgozni akarok és megpróbálok egy rövid, határozott időre szóló munkahelyen elhelyezkedni, hogy tapasztalatokat és információt gyűjtsék.
- Félek a rutinszerűségtől és szükségem van szellemi kihívásra és fizikai mozgásra. Félnapos képzés jöhet szóba.
- Engem saját területemen, a kereskedelemben érdekel a továbbképzés, és erre még képes is vagyok.
- Nem akarok többet az akutkezelés területén tevékenykedni, inkább a rehabilitációban vagy a kórházi adminisztrációban dolgoznék.
- Először mégiscsak a tanult szakmámba való visszatérés mellett fogok dönteni. Megnőtt az önbizalmam és tudom, hogy vissza tudok állni a munkába.
- Most még levegőre és gondolkodási időre van szükségem, ezért nem voltam szakmai gyakorlaton. A tanfolyam után tovább folytatom a keresést.
- A kététes „próba” egy konkrét munkahelyen lehetővé tette a gyakorlók számára, hogy a kívánt jövőbeli feladatról való előzetes ismeretek alapján vagy a velük szembeni elvárásoktól függően azokat megerősítsék vagy megváltoztassák.

Ezek a tapasztalatok négy különböző úton vitték tovább a résztvevőket:

1) Az asszonyok egy csoportja felismerte, hogy bár egykori szakmájában sok az újdonság és sok minden megváltozott, fokozatos munkába állással és támogatással vissza mernének térni.

2) A második csoport közelebbről megismerkedett a kiválasztott tevékenységgel és rájött, hogy ilyen formában nem kívánja azt gyakorolni.

3) A harmadik csoport megerősítve látta a tevékenységekről alkotott elképzeléseit és alkalmasnak találta magát rájuk. Úgy érezték, munkába állás előtt további ismereteket kell szerezniük vagy újabb tanulmányokba kell kezdeniük, illetve további szakmai gyakorlatot kell végezniük.

4) Az utolsó csoport a hiányzó szakmai gyakorlati tapasztalat miatt intenzív információ kutatással konkretizálta elképzeléseit.

A következő összeállítás egyértelművé teszi, milyen jelentős mértékben konkretizálódtak a jövőbeli új feladatokról alkotott perspektívák (4. táblázat).

A csekély társadalmi figyelem, valamint a családban végzett tevékenységnek a nyugdíjjogosultságba való jelentéktelen beszámítása tudatosodása következtében az alanyok jórésze társadalombiztosítás-köteles tevékenységbe kapaszkodik. Azok az asszonyok, akik úgy gondolták, hogy biztos anyagi háttérrel rendelkeznek, a várható magas adózás miatt szimbolikus ellenértékért vagy társadalmi munkában is szívesen dolgoznának, amennyiben értelmet találnak az adott tevékenységben és nem úgy érzik, hogy „olcsó munkaerőnek” alkalmazzák őket.

A kurzusnak a személyes élettervezésre való kihatását a résztvevők abban látják, hogy erősen motivál, bátorságot és kíváncsiságot ébreszt, a figyelmet a jövő felé irányítja, higgadtabbakká teszi őket, bebizonyíthatják tanulási képességüket és ismét hisznek magukban, továbbá a csoportban szolidaritást és a hasonlóság pillanatait élhetik meg. A tanfolyam volt az első gyakorlat arra, hogy a házonkívüli tevékenységet hogyan tudják összeegyeztetni a megmaradó családon belüli feladatokkal. Ezenkívül tudatosodott az, hogy ha új tevékenységbe kezdenek, azzal a szabadidejük zsugorodik össze, hogy a gyerekek hétköznapijainak rendszertelensége problémákat okoz, hogy időben függenek a családi történésektől és hogy a családjukat „nem akarják kockára tenni”. A kurzuson való részvétel fontos bizonyíték volt arra, hogy a házimunkák „nemvégzésén” indirekt módon leolvasható a létezésük.

4. táblázat. A jövőbeli új feladatok konkretizálása

Résztvevők	Perspektívák	Mennyiség és mód
1	különböző nemzetközi szervezetek	egyszerre vagy óránkénti elosztásban; délben csak esetenként távol otthonról; emellett társadalmi munkában végzett tevékenység is ajánlatainak ellenőrzése
2	két szakmai gyakorlat, tanulmányok	félnapos tevékenység
3	számítógépes tanfolyam, szakmai gyakorlat, munkába állás	max. félnapos, nem túl messze, társadalombiztosítás-köteles
4	esetleg szakmai gyakorlat, kreatív továbbképzés vagy szakmai továbbképzés, gyermekfelügyelet	max. két nap, társadalombiztosítás-köteles; társadalmi munkában végzett tevékenység
5	a bejelentett szakmából egyénileg valamit kezdeményezni	félnapos, társadalombiztosítás-köteles
6	hétvégi szemináriumok ismerkedésre	munkábaállás csak kb. egy év múlva
7	kórházi lelkiségély, öregek vagy betegek ellátása	részidős; lehetőleg társadalombiztosítás-köteles

4. táblázat folytatása

Rész- vevők	Perspektívák	Mennyiség és mód
8	egyéni terápiaórák – valamit a nyelvvel a legtágabb értelemben	óránként, honorárium-alapon
9	nyelvkurzusok, képzés	félnapos
10	kórházi ápolás, szakképzett PC-referens részidős képzésben	félnapos, társadalombiztosítás-köteles
11	szakmai gyakorlat (banki szolgál tató-sok, vállalkozói tanácsadás)	fél- vagy egésznapos; biztosítva vagy honoráriumért
12	irodai munkahely októberben	félnapos vagy részmunkaidős; délben rendszeresen otthon lenni; vagy társadalombiztosítás-köteles vagy nem
13	idősgondozás, tanfolyamok, fizikai munka öregekkel	társadalmi tevékenység; fél nap társadalombiztosítással
14	képesített PC-ügyintézés vagy számítógépes tanfolyam	félnaptól teljes napig társadalom biztosítás köteles
15	szakmai gyakorlat egy rehabilitációs klinikán, munkába állás ezen a területen 1993-ban	blokkosított részidős; társadalom biztosítás köteles
16	fogászati asszisztensként való munkába állás	blokkosított részidős (három dél előtt), társadalombiztosítás-köteles
17	számítógépes tanfolyam, munkába állás	blokkosított részidős (például két nap egész nap); társadalombiztosítás köteles
18	érdekes munkába állás, esetleg a végzettség pótlása	félnapostól egésznaposig; társadalombiztosítás köteles

A résztvevők következő területeken neveztek meg a tanfolyam által előidézett változásokat:

Személyes fejlődés: Az alanyok saját megítélésük szerint öntudatosabbak, nyitottabbak és érdeklődőbbek lettek, jobban bíznak magukban és már nem félnek az önmagukkal való konfrontációtól. A kihívások inkább örömet, mint megterhelést jelentenek számukra. Ezenkívül a tanfolyam egyrészt azoknak a tradicionális családi vonásoknak a vizsgálatára, amelyeket korábban maguktól értetődőnek tartottak, ösztönözte őket, másrészt felbátorította őket a családi kötelek lazítására. Saját jövőbeni feladatai konkretizálását nagy előrelépésnek tartják.

Fejlődés a csoportban és a csoport révén: A csoportban a résztvevők ki nem hagyható lehetőséget látnak arra, hogy új gondolkodási és viselkedési módokat ismerjenek meg és gyakorolhassanak. Sok impulzust adott, a csoport, mint az a védett tér, amelyben az egyén gyenge pontjai megmutatkozhatnak, valamint, a hasonlóan érintettekkel való interakció és a csoportélmény.

A családot illető fejlődés: A családnyákban nemcsak családi mechanizmusok tudatosultak, de részben hozzáfogtak a házimunka átszervezéséhez (például munkaátadás, racionalizálás) is. A tanfolyam konkrét hatásai egyrészt a családtagok érdeklődését eredményezték, de ugyanakkor felmerültek panaszok a túl kevés idő miatt és a többletmunka is.

A csoporton belüli tapasztalatcsere: A tudat, hogy minden résztvevőnek hasonló gondjai és nehézségei vannak, bizonyos vigaszt jelentett és közös tevékenységekre bátorított. Különösen a csoportélményekből és a csoportfolyamatból profitáltak a nők.

Mint személyes kvintesszencia: Az „Újrakezdés 35 fölött” segítette a résztvevőknek felismerni, mit és hol akarnak, illetve nem akarnak tenni. Ez azért vált lehetővé, mert nemcsak a kibontakozási lehetőségek saját és strukturális határait mérték fel, hanem mozgósították tartalékaikat és energiáikat is. Az öntudatosság fokozódása, valamint az önbizalom erősödése úgy hatottak, hogy örültek az új emberekkel való tapasztalatcsere-nek és az új feladatokkal való foglalkozásnak.

Az egyes tantárgyak értékelésekor a résztvevők kiemelték, a résztvevők hogy az információ és a saját helyzet elemzése közti kiegyensúlyozott viszony a tanulási folyamatot éppúgy pozitívan kísérte, mint az affektív, emocionális, kognitív, cselekvési, szociális és kreatív síkok keveredése. A tanfolyam tartalmainak felnőttédidaktikai, nőkre vonatkozó és metodikailag változatos elrendezése teret hagyott a személyes preferenciáknak és ezt különösen nagyra értékelték.

Kizárólag konstruktív kritika fogalmazódott meg az „Újrakezdés 35 fölött” tanfolyamról. Egy javaslat szerint a szervezési ügyeket még hatékonyabban kellene szabályozni. Néhány résztvevő hangot adott annak a kívánságának, hogy a csoportépítési folyamatot reflektáltabban élhessék meg, valamint, hogy a gyakorlásra és a gyakorlati vonatkozásokra szánt idő bővüljön. Néhányan a tartalmak még intenzívebb egymáshoz kapcsolását javasolták a „tantárgyakon” túl és az érdeklődési területük időbeli intenziválását szerették volna.

Mivel a kurzus nem sokkal a tanév vége előtt zárult le, a legtöbb asszony először a küszöbön álló iskolai események és a közös családi nyaralás felé tekintett. A nyári szü-

net után mindegyikük ismét fel akarta venni a fonalat. A csoport eddig lezajlott két utótalálkozója megerősíti a tanfolyam során megfogalmazott tervek prognosztikai értékét.

A jobb érthetőség kedvéért két példát említünk meg. Egy képzett könyvtáros felnőtt-oktatási specializációs tanulmányokat kezdett és közben főállású pedagógusként egy népfőiskolán dolgozik félnapos munkaidőben. Ő három gyermek (20, 19, 12) édesanyja. Egy korábbi közigazgatási alkalmazott és három gyermek édesanyja (24, 22, 20) további gyakorlattal intenzíválja hobbiját, a kerámia tárgyak készítését, kíségetésül gyermekfelügyeletet vállal, hogy a gondozók nyugodtan el tudjanak menni bevásárolni vagy orvoshoz, és hetente háromszor társadalmi munkában felügyel egy külföldi kisfiúra, akinek nyelvi fejlődésére különös hangsúlyt helyez.

A megélés és feldolgozás „mintái”

A szocioökonómiai státusz egyaránt differenciálódáshoz vezet azok között a nők között, akik bizonyos egzisztenciális megszorultságuk folytán érdekeltek abban, hogy a közeljövőben munkába álljanak, és azok között, akiket ez nem érint. Azok, akik érzik a nyomást, leszűkítettnek látják döntéshozataluk játékkerét, és ez szubjektív hogylétükben csapódó pszichés teherként jelentkezik, amely elégedetlenebbé is teszi őket. Különbséget kell ugyanakkor tennünk az alapján, hogy milyen okból látják szükségesnek az újra munkába állást vagy egy társadalombiztosítás-köteles tevékenységbe való kezdést (például azért, hogy nagyobb függetlenségre tegyenek szert partnerüktől, vagy mert adósságot kell törleszteniük stb.).

A szakmai életpálya tapasztalatai (például a pályaválasztás szabadsága stb.) lényeges szerepet játszanak a jövő tervezésénél. Annak ellenére, hogy sok asszony jó iskolai végzettséggel rendelkezik, a pályaválasztás során mégis szerep- és nemspecifikus kompromisszumokat kötött. Nagyon elenyésző a tanult szakmába való visszatérésre való hajlandóságuk. A negatív tapasztalatok feldolgozásával és a fennálló lehetőségekről és perspektívákról (például ismeretek felfrissítése vagy elsajátítása) beérkező információkkal ez a hajlandóság növekszik. Ezáltal a pszichés hogylét is javul.

Azok a nők, akik már a családi életszakaszban kurzusok vagy más rendezvények aktív résztvevői voltak és ezekből olyan ösztönzéseket nyertek, amelyek tovább foglalkoztatták őket és amelyeket elmélyítettek (például hobbik, illetve sport, zenei, kreatív, szociális tevékenységek), jövőbeli terveiket illetően nyitottabbak és ötletgazdagabbak lettek, gyakran konkrét elképzeléseik vannak arról, mibe akarnak kezdeni.

A nők számára fontosabb, hogy érdeklődnek egy „kiteljesítő” és „értelmet adó” tevékenység iránt, mint az, hogy azzal pénzt akarnak keresni. Ha az anyagi egzisztencia biztosításához való hozzájárulás nyomása jelen van, a nők kompromisszumkések, de a gyerekei jólétét sohasem kockáztatják. Az optimális eset az, ha a jövőbeli feladatban értelemre és a teljesítmény elismerésére találnak megfelelő anyagi díjazás mellett. A résztvevők nem akarják leredukálni az új életfeladatba kezdés iránti vágyukat egy talán kevésbé „izgalmasnak” talált tevékenység tisztán funkcionális gyakorlására. Ezért utasítják el az idősebb (társadalmilag már nem funkcionálizálható) nők számára létrehozott művi „foglalkoztatási terápiákat”. A társadalmi munka negatív tapasztalatainak feldolgozása

után jelentősen megnövekedett a hajlandóság az iránt, hogy a jövőben újra ilyen aktivitás mellett döntsenek, amennyiben képesnek érzik magukat arra, hogy a „kihasználásukat” megakadályozzák. A társadalmi munkában végzendő feladatok elvállalására való hajlandóság megvolt bennük, a tevékenység részben a bürokratikus túlszervezésen, részben pedig az önszegélyezési- és önszerveződési potenciál hiányzó támogatása miatt hiúsul meg. A nők javát egy olyan szabályozás szolgálná, amely lehetővé teszi számukra projektek időnkénti, megbízási- vagy munkaszerződéssel történő elvállalását. A munkaviszony kialakításának nagyobb fokú flexibilitása, például akár szociális kezdeményezéseknél, hozzájárulna a családanyák társadalmi feladatokra való újra aktivizálásához.

Nagyon reális elképzelés alakult ki az asszonyokban arról, hogy milyen mértékben tudnak a családjuktól elszabadulni és hogy miben van a családnak még szüksége rájuk. Ebben a tekintetben egészen konkrét tapasztalatokat szereztek a személyes leválás és a családbeli kötelezettségek összeegyeztethetőségéről. Figyelnek arra, hogy a családból való visszavonulásuk megfelelő tempóban történjen és a gyermekeik fejlődésének előrehaladtával további mozgásteret kapjanak.

A csoporton belül az a tendencia ismerhető fel, hogy a fiatalabb nők, illetve azok, akiknek gyermekei közt nagyobb a korkülönbség (például egy felnőtt és egy több évvel fiatalabb iskolás gyerek) korábban kezdenek tapogatózni és korábban kezdik előkészíteni az újrorientációjukat. Ezek a nők hosszabb ideig fontolgatják a megfelelő lépéseket, amelyeket meg kellene tenniük. Tervezzék a munkába és a társadalmi életbe való visszatérést, illetve a család utáni életszakaszt, megelőzve ezzel az „értelmi űrt”. Azáltal, hogy anticipálják a (normatív) életeseményt, csökken a krízishajlam.

A szakmai gyakorlat megmutatta, hogy nem minden olyan idegen, illetve olyan nagyszerű, ahogyan azt az asszonyok várták; viszont tapasztalták azt is, hogy képesek újat tanulni. Csökkent az az érzésük, hogy már nem használhatók semmire, és csökkent a félelmük, hogy nem tudnak megfelelni a követelményeknek. Növekedett az önértékelésük, ami lehetővé tette elfogulatlanul forduljanak, hogy a családanyai képességeik felfevői felé. Sikerült megtörni és adekvát információk segítségével tűrhető viszonyba hozni a képességeik értékesíthetlenségétől és az idősebb munkavállalók tanulásképtelenségétől való félelmet is (amelyet a munkaügyi hivatalok gyakran szugerálnak a nőknek).

Az új kihívásokkal és az érdeklődés felkeltésével tartalékok mobilizálódtak (energiák, pszichés stabilitás, motiváció a folytatásra) az asszonyokban. Ezt a folyamatot segítette az elismerés és a személyes tapasztalás, amely az általános közérzetre volt pozitív hatással (még meg tudom csinálni).

Annak ellenére, hogy részben kívánták és megtervezték a legtöbb nő esetében a családiélet szakaszba való belépés, fordulópontot hozott társas kapcsolataikban. Azok a nők, akik a családi életszakasz kezdete után a szabad mozgástér lehetőségeit idejekorán megteremt(h)ették maguknak, a kapcsolatfelvétel és -ápolás számos lehetőségét ragadták meg. A nők általában sokkal több energiát fektetnek kapcsolatok kiépítésébe, mint házastársaik. Az erős társadalmi kapcsolatrendszerrel (rokonok és barátok) rendelkező nők jobban érzik magukat (általános közérzet). Döntéshozatalkor kikérik bizalmasaik tanácsát. Azok, akik eddig gyakrabban éltek át csalódást, sok mindent egyedül próbálnak

meg elintézni. A túlhajszoltság és a társadalmi távolság érzése egészen az agresszivitásig kíséri őket.

Az anyák családjukban a társas légkör és a társas befektetések illetékesei. Azért tevékenykednek, hogy maguk ne legyenek egyedül és a család javát szolgálják. Ezt a házastársak részben alulbecsülik. Legjobban azok a nők érzik magukat, akiknek a baráti köre a férjükével legalább részben egybeesik (vagyis nincs választóvonal a hétköznapi és a hétvégi társaságuk között).

Ha úgy látják, hogy saját kompetenciájuk határára értek, az asszonyok képesek arra, hogy tanácsot és segítséget fogadjanak el. Kevés kivétellel a megfelelő intézményekhez fordulnak segítségért. A férfiek részéről gyakran minimális idegen segítség szükségességének belátása és a támogatás.

Sok asszony családi kapcsolatai túlterheltek. Ők gyakrabban keresnek kompenzációt külső kapcsolatokban és a családi konfliktusforrások tisztázására törekuszenek. A más nőkkel való együttlét ebben a tekintetben impulzusadóként és tehermentesítőként hat (összehasonlítási és beszélgetési lehetőségek).

A vizsgált csoport szervezetekben tevékenykedő és nem tevékenykedő nőkre oszlik. Azok a nők égneek gyakrabban társadalmi munkát, akik tagjai valamilyen szervezetnek. Ők kevesebbet panaszkodnak a társas kapcsolatok hiányára. A szervezettség foka gyakran passzív tagságra és szülői kezdeményezésekben való együttműködésre korlátozódik; az egyéb tagság (például párt vagy szövetség) inkább a férfiak területe.

Azok a nők, akiknek gyermekei már felnőttek, vagyis akik az újraorientációt csak később kezdték, a kurzus révén és valamilyen tevékenység megkezdésével is megpróbálnak új kapcsolatokat teremteni. Szenvednek az otthoni magánytól. Eddig nagyon családcentrikusak voltak és az újabb kapcsolatok felvétele mellett továbbra is a családnak kívánják adni az elsőbbséget.

A kapcsolatra való összpontosítás és a nőktől megkívánt szociális kompetenciák a nők nagyon egyoldalú igénybevételéhez vezettek a nevelés és a jólét területén. Az az érzésük, hogy „felzabálják” őket. A téma feldolgozása és más érintettekkel való együttlét fontos tehermentesítő szerepet játszik.

Az egészségi állapotról való beszámoló eredményei pozitívak, vagyis sok nő képesnek érzi magát egy új tevékenység megkezdésére. A panasz-listák és az általános pszichés állapotra vonatkozó listák levert, aggódó, motiválatlan, bizonytalansággal fémjelzett pszichés közérzetre hívják fel a figyelmet. A jelenlegi helyzettel való elégedettség mértéke kívánnivalókat hagy maga után. Az általános fáradtsági és kimerültségi állapot, az általános hátfájdalmak, hangulatingadozások stb. juttatják ezt kifejezésre.

A tanfolyam során a nők jórészt tisztába jönnek azzal, hogy az elégedettség mértéke a család, a személyes célok, a hiányzó elismerés és az aktuális akut problémákkal való konfliktus tényezőinek függvénye.

Az érintettek úgy látták, hogy a pszichés problémák megoldását ők maguk igénylik. A tanfolyam sok fontos ösztönzést nyújtott ehhez, illetve felhívta a figyelmet azokra az intézményekre, amelyek segítséget nyújthatnak.

A hétköznapi formálása a családanyák sok személyes, úgynevezett objektív tényezőjétől függ. Például: Hogy viseli a rendetlenséget? Milyenek az igényei? Mennyire ag-

gódó és idegeskedő? Milyen anyagi és szociális lehetőségei vannak a szabadidő megszervezésére? Milyen mértékű a partnerral való együttműködése? stb. Ebben a tekintetben két csoportot különböztethetünk meg: (1) azok a nők, akik még lényegében merev időbeli keretek közé vannak szorítva (elsősorban a gyerekeik kora miatt) és (2) azok a nők, akik az idejükkel már messzemenően szabadon rendelkezhetnek.

A családi életszakasz során a nők egyre kevesebb örömet lelnek az egyedüli „háztartási alkalmazott” szerepében. Sok nő azonban nem meri magát kivonni ebből a helyzetből. A kifelé orientálódás célja egy olyan „ellenpólus” megteremtése, amely más élményeket ad és a családtagokban kíváncsiságot, érdeklődést kelt.

Az asszony egyre erősebben érzi, hogy a családban végzett tevékenységüket nem becsülik meg. Ennek a társadalmilag oly fontos feladatnak az el nem ismerése különösen akkor fájó, ha az elismerés a saját családban is jelentéktelen.

A fiatalabb nők idejekorán gondot fordítanak arra, hogy gyerekeiket önállóságra neveljék és időben leválasszák őket. Próbálkozásaik és ambícióik a házimunkába való bevonásra azonban gyakran a saját szerepük miatt hiúsulnak meg. A család követelő magatartása túl erős: a családjának feladata a kiszolgálás.

A családnyák elsődleges célja az volt és maradt, hogy igényeiket ne a család kárára valósítsák meg. Meggyőződésük, hogy az egyéni kibontakozás vágya ellenére a család nem szenvedhet kárt.

Túlnyomórészt a nők szervezik a rokoni- és szülői kapcsolatokat (telefonok, érdeklődés, támogatás, szélsőséges esetben ápolás), valamint az minden hétköznapi elintézés (felújítás, bankügyek, iskolai kapcsolatok stb.).

Azok a nők, akik alig tudnak maguknak szabadidőt teremteni a családi hétköznapiakban, sivárabbnak érzik és rosszabbul viselik a helyzetüket, mint azok, akik időnként egy-két órára el tudnak távolodni a családtól és ebben segítséget kapnak partnerüktől. Már ennek a lehetőségnek a tudata egyedül is pozitívan hat a helyzetérzékelésükre.

Az anyagi helyzettel való elégedettség nagyon erősen függ attól, mennyi beleszólása van a nőknek a pénzügyekbe. Ha ellenőrzik őket, korlátozottabbnak érzik magukat, ez pedig nyomasztja őket, és megnő a saját pénz iránti vágyuk.

A partnertől való anyagi függés – akkor is, ha ezt közvetlenül nem kell érezniük – gátolja a családnyákat pénzügyi akcióikban. Ezért szeretnék, ha saját maguk által keresett pénzzel rendelkeznének, hogy saját „hatalmi” területük legyen vagy „igazi” ajándékokat tudjanak adni.

Az önálló pénzkereset erős szimbolikus jelentéssel bír a családnyák számára. A végzett munka ellenértéket kap, ellentétben a családban végzett munkával, amelyet nem „díjaznak”, vagyis amelynek értéke kétséges.

Az anyagi elégedettség, illetve a pénzkeresés céljából történő munkába állás mérlegelése szorosan összefügg a kapcsolatok minőségével és az életpályán szerzett tapasztalatokkal.

A családnyák jövőorientált kívánságokat fogalmaznak meg. Elsősorban az a fontos, hogy magukért tegyenek valamit és a családdal összehasonlítva fontosabbnak tartásuk magukat.

Az asszonyok célja, hogy a közeljövőben valami újba kezdjenek és a helyzetükön valahogy úgy változtassanak, hogy elégedettebbek legyenek.

A legtöbb nő magára vállalja a változtatás felelősségét, vagyis bíznak abban, hogy befolyásolni tudják az életüket. A változás forrását mindenesetre csak saját magukban látják. A partner támogatásával vagy az életkörülmények könnyebbé válásával alig számolnak, ebben az irányban nincsenek nagy elvárásaik.

A pesszimista vagy optimista alapbeállítottság, a saját képességekben való hit, a jövő perspektívái, valamint a pszichés közérzet kölcsönösen összefüggenek.

Az azonosulási problémák, a képességeket illető bizonytalanság, az elégedetlenség, üresség, a kételkedés, hogy van-e értelme, az aggodalom a jövőt illetően mind a családanyák élettörténetében gyökereznek és alapvetően meghatározzák a feldolgozási mintákat.

A családok helyzete és a családi tapasztalatok az érintett faktorok komplexitása és sokrétűsége miatt nagyon erősen eltérnek. Ez egyénileg nagyon különböző tapasztalatokat feltételez közel azonos élethelyzetekben. Az olyan motivációs és orientációs programnak, mint az „Újrakezdés 35 fölött” figyelembe kell vennie ezeket felelnie ennek a különbségeket, ha a családanyákat mint egyéni igényekkel, képességekkel és tartalékokkal rendelkező személyiségeket segíteni akarja újraorientációban. Ehhez egy megfelelően individualizáló tanulási légkör is szükséges (csoportnagyság, didaktikai koncepció, egyetemi tanárnők).

A fent tárgyalt feltételek között az „Újrakezdés 35 fölött” nagymértékben a megcélzott csoportra orientált és egyénre szabott segítséget nyújt a család után következő életszakaszba való átmenethez és lényeges hozzájárulásnak tekinthetjük a pszichoszociális egészségvédelem területén.

Itt szeretnék szívélyes köszönetet mondani *Ernst Prokopnak* a *Li Binder-Wehberggel*, a starnbergi kurzus vezetőjével való kapcsolat felvételében nyújtott szíves segítségéért. Szintén köszönet illeti *Li Binder-Wehberget* és oktatói csapatát (*Mathilde Freifrau von Moreau, Irene Nicolaus, Annemarie Pentenrieder, Renate Zillich*) a „tudományos kíséret” iránti határtalan nyitottságukért, a jelenlétem iránti állandó megértésükért és nagyvonalú előzékenységükért. Támogatásuk nélkül az adatgyűjtés ilyen intenzív formájára nem nyílt volna mód.

Fordította: Lesznyák Ágnes

Irodalom

Genios, S., Hageman-White, C., Hohenberger, L. és Schicke, H. (1990): *Frauen in der Lebensmitte. Weiterbildung zwischen Familie und Beruf*. Pfaffenweiler.

Mayring, P. (1983): *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*. Weinheim und Basel.

Ministerium für Arbeit, Gesundheit, Familie und Sozialordnung (szerk., 1988): Bericht über die Entwicklung, Durchführung und Ergebnisse des Freiburger des Freiburger Modells Neuer Start ab 35. Motivierungs- und Orientierungskurs für Frauen. Bericht und Lehrplan, 4. Auflage Stuttgart (Beiträge zur Frauenforschung und Frauenpolitik. Eine Schriftenreihe der Leitstelle für Frauenfragen).

Irmgard Schroll-Decker

- Niehuis, E. és Hasselhorn, M. (szerk., 1986): Orientierungskurs für Frauen in der Lebensmitte, Frankfurt/M. (Berichte, Materialien, Planungshilfen der Pädagogischen Arbeitsstelle des Deutschen Volkshochschul-Verbandes).
- Prokop, E. (1991): Maßnahmen zur Beratung, Aktivierung und Weiterbildung von Familienfrauen. Abschlußbericht. Der Leitstelle für die Gleichstellung von Frauen und Männern beim Bayerischen Staatsministerium für Arbeit, Familie und Sozialordnung als Gutachten vorgelegt am 31.03.1991, München.
- Zerssen, D. (1976): Die Beschwerden-Liste. Parallelförmige B-L und B-L. Ergänzungsbogen B-Lo. Klinische Selbstbeurteilungs-Skalen (KSb-S) aus dem Münchener Psychiatrischen Informations-System (PSYCHIS München). Manual, Weinheim.

ABSTRACT

IRMGARD SCHROLL-DECKER: A NEW START FROM THE AGE OF 35 YEARS ON

Nowadays women, who are bringing up children and are therefore staying at home for some years want to return to their job or to find some other occupation (either payed or honorary) when their children have left home. This „empty-nest“ situation is a very difficult period, because women are destined, to change their patterns of family duties, to get aware of their needs, to find new aims for the next years until they stay at home with their retired husband, to begin new hobbies, even a kind of further education or a course of retraining or a voluntary task. In Germany there is a model, called „a new start from the age of 35 years on“, that takes about 12 weeks and wants to help women to cope with their situation. Four times a week women are getting part-time lectures in practical psychology, organization and management of time and housework, the situation on the labour market and how to cope in an interview for a job, in understanding the language of the body etc. There are two weeks for taking part in a practical course. The article gives a view about the schedule of the „new start“ and describes the results of one course for women in the „empty nest“. They are interviewed twice: at the beginning about their biographical background and their respective problems and two weeks before the course finishes about how they get along with their difficulties and their personal aims. Women can exactly describe their situation, they gain a lot of self-reliance through the course and are then prepared in confronting with obstacles.

MAGYAR PEDAGÓGIA 96. Number 2. 117–138. (1996)

Levelezési cím / Address for correspondence: Irmgard Schroll-Decker, Universität Regensburg, Lehrstuhl Pädagogik I, D-93040 Regensburg.